DREPTUL ŞI DREPTURILE OMULUI PE TIMP DE CRIZĂ: O ECUAŢIE CU MULTIPLE NECUNOSCUTE

LAW AND HUMAN RIGHTS IN TIMES OF CRISIS: AN EQUATION WITH MULTIPLE UNCERTAINTIES

CIOBANU Rodica,
dr. hab., conf. univ**.,** USM

CZU: [342.34 + 341.231.14]:616-036.21

Summary

Today, human rights, the rule of law, and crises have increasingly become topics of discussion in the public, professional and scientific arenas. In this article, an interdisciplinary methodological perspective is used to analyze and understand modern crisis phenomena and how it is possible to make the transition from normality to the preservation and conservation of the value foundations of pre-crisis societies. Furthermore, the article offers some answers, from the author's perspective, on how the crisis shapes law and rights, but also through constructive approaches offers some possible answers for the transition and the modernization of governance.

Keywords: *crises, law, human rights, governance, modernization*

„Dacă nu există echilibru în cetate şi drepturi şi funcţii şi sarcini, de aşa manieră încât magistraţii să aibă destulă putere, consiliul celor mari destulă autoritate, poporul destulă libertate, regimul nu poate avea stabilitate”.

Cicero De Republica, I

** Studiu realizat în baza Proiectului „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecţia drepturilor omului” (20.80009.1606.15), în cadrul Laboratorului de Cercetare Ştiinţifică „Drept Public Comparat şi e-Guvernare”, Facultatea de Drept, USM.*

Interogaţii

Mai este oare actual să vorbim despre drepturile omului într-o lume a provocărilor şi schimbărilor, într-o lume măcinată de conflicte în toate zonele, într-o lume în care tradiţionalul şi obişnuitul tot mai mult au distanţat omul de social, a pus semne de interogaţie în raport cu esenţa umană, cu valorile fundamentale, cu statul de drept şi democraţia. De la un timp încoace termeni precum criza şi conflictul au devenit atât de comuni şi obişnuiţi uzului încât nu mai avem dubii în privinţa faptului că trăim într-un mediu favorabil crizelor: umanitare, sociale, energetice, sanitare, economice, ecologice etc., inclusiv suntem într-o criză de identitate, dar şi de gândire a soluţiilor. Astfel, unii ar spune că este o criză sistemică şi globală „cu privire la dezvoltarea de viitor şi a răspunsului la provocările moderne”. [1] Alţii ar afirma că umanitatea îşi trăieşte ultimele clipe ori că este o provocare care pune la încercare raţionalitatea şi solidaritatea umană, valo-

rile fundamentale care sunt în conţinutul sistemelor normative şi consfinţite în declaraţii, tratate şi constituţii.

De o perioadă bună de timp, dreptul şi criza sunt noţiuni care au fost plasate într-un câmp conceptual comun, iar dreptul şi drepturile puse sub semnul crizei. Cu mult mai mult problematica crizei a devenit una semnificativă fiind raportată drepturilor fundamentale, considerate fundamentul democraţiilor contemporane şi care, de altfel ca şi multe alte valori, au devenit mai puţin sigure ori chiar destul de şubrede într-o lume a schimbărilor rapide şi a digitizării. Şi iată că odată în plus, de rând cu dezbaterile asupra unor opinii, şi nu lipsite de sens, precum că conţinutul Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului ar necesita unele redactări în sensul suplinirii acesteia, dat fiind realităţi noi (inclusiv virtuale), să fie şi în raport cu formula tradiţională a drepturilor omului loc de analiză şi interpretare, atitudine critică şi nu numai. „Viaţa omului modern a devenit atât de legată de tehnologie încât putem spune că aceasta a ajuns să facă parte din însăşi esenţa lui. (...) Tehnologia este cea care mediază şi transformă toate aspectele vieţii de la conceperea şi până la moartea individului, modelează relaţiile interumane, produce şi diseminează informaţia şi cunoaşterea şi chiar poate opera ca substitut pentru orice nevoie umană ”[2, p.30]. Pe aceeaşi linie de gândire este poziţia susţinută de F. Fukuyama [3p.152] după care subiectul drepturilor omului „nici pe departe nu este unul ce a fost epuizat, şi trebuie să revenim cu discuţii foarte serioase”, asupra acestei probleme, în condiţiile societăţilor actuale în care dezvoltarea tehnologiilor informaţionale şi a ştiinţei ridică multiple subiecte relevante. „Drepturile – sunt fundamentul construcţiei liberal democratice actuale, cheia către gândirea despre morală şi probleme de etică”. [3, p.152]

Mai mult ca atât, contextul în care au loc raporturile sociale actuale este unul absolut distinct, care în condiţiile crizei pandemice şi mai mult au fost supuse schimbărilor scoţând la suprafaţă probleme mai vechi, neglijate, trecute cu vederea ori lăsate pentru a fi soluţionate „o altă dată”. În contextul situaţiei pandemice, lectorul universitar L. Tec consideră că: „În ciuda pretenţiei de interacţiune şi conectare a oamenilor, tehnologia creează izolare şi retragere interioară (...). Realitatea este că tehnologia nu este deloc prietenoasă cu socializarea, este chiar inamicul ei (...). Realitatea este că tehnologia nu este deloc prietenoasă cu democraţia. (...) Realitatea este că distanţarea socială ne-a distanţat de statul de drept” [4].

Constatăm că pandemia şi mai mult a accentuat importanţa drepturilor omului. Restricţiile din perioada de criză Covid au nemulţumit pe unii, au bulversat pe alţii, au incitat spiritele, dar şi au generat formule noi de abordare a realităţilor în care dreptul şi drepturile nu mai pot fi cele care ar putea să fie sub semnul neclarităţii. În 2020 *Institutul de Drept European* (ELI European Law Institute) a apreciat că pe lângă multiplele decese şi suferinţe aduse persoanelor, Covid 19 a avut „un impact fundamental asupra funcţionării statelor, a instituţiilor democratice ale acestora şi asupra sistemelor juridice” [5]. Ca rezultat condiţiile de criză în mod direct au marcat drepturile fundamentale, de aceea s-a considerat imperios necesar un

instrument specific care ar putea servi drept ghid sau îndrumar de acţiune pentru state în perioade de criză, cu scopul de a proteja democraţia, statul de drept şi justiţia în relaţiile socio-umane. Setul de principii formulate, printre care regăsim protejarea valorilor, principiilor şi libertăţilor fundamentale, democraţia, legalitatea, justiţia, confidenţialitatea şi protecţia datelor cu caracter personal, libertatea de circulaţie, educaţie ș.a. indică și necesitatea ca guvernele să fie pregătite pentru revenirea la normalitate, pentru conştientizarea crizelor şi elaborarea unui plan de redresare. La un an distanţă, dat fiind faptul că situaţia s-a schimbat au fost sesizate probleme de ordin juridic noi (testarea, vaccinarea obligatorie etc.) a fost elaborată şi publicată varianta consolidată a principiilor. Întrebarea logică care apare este: Cum va fi acea normalitate? La fel ca până la pandemie ori alta ? Distinctă, transformată? Cel mai probabil răspuns ar fi că vom avea o societate transformată, iar dreptul, fiind dependent de procese din societate, unul care să fie impus să răspundă acestor realităţi transformate. Această formulă prin care dreptul este în dependenţă de procesele ce au loc în societăţi, precum și faptul că crizele pot marca nu doar societăţi şi oameni, dar şi domenii ne obligă să revenim la subiecte care în limbaj eminescian ar suna *„toate vechi şi noi sunt toate."*

Confluenţe noţionale

Plasarea într-un câmp comun de analiză a dreptului şi crizei vor scoate în evidenţă multiple aspecte care se conjugă. În mod direct este vizat, în condiţiile în care se acceptă starea de criză a dreptului, statul de drept, drepturile omului şi democraţia. În opinia Comisiei de la Veneţia, dacă drepturile omului sunt fundamentul valoric, baza unui corpus enorm de dispoziţii constituţionale şi juridice şi de jurisprudenţă la nivel naţional, precum şi la nivel internaţional, atunci democraţia este pusă în aplicare prin dispoziţii detaliate referitoare la alegeri şi la funcţionarea instituţiilor etc. care sunt parte a statului de drept ca practică, ce este un standard fundamental şi comun în ghidarea şi constrângerea modului în care este exercitată puterea. „O provocare pentru viitor este modul în care realizările statului de drept pot fi păstrate şi dezvoltate în continuare în condiţiile în care indivizii sunt din ce în ce mai mult influenţaţi şi legaţi de noile moduri de guvernare. Acest subiect nu este legat doar de organizaţiile internaţionale (...), statul de drept trebuie să fie adaptat astfel încât libertatea tuturor să fie asigurată chiar şi în domenii în care actorii hibrizi (public-privat) sau entităţile private sunt responsabile de sarcini, care anterior au fost de competenţa autorităţilor de stat. (...) Actorii guvernamentali la nivel naţional, transnaţional şi internaţional trebuie să acţioneze cu toţii ca garanţi ai principiilor şi elementelor fundamentale tradiţionale ale statului de drept (...)" [6].

Discuţiile despre drepturile omului, cât de mult nu ne-am dori să păstrăm *zidul chinezesc* între ceea ce este natura umană şi ceea ce trebuie să fie din perspectiva drepturilor şi dreptului, nu este altceva decât o încercare de eschivare de la lucruri esenţiale. Or, cu cât mai mult avansează ştiinţa despre om, cu atât mai accentuat este impactul asupra drepturilor omului, „ceea ce înseamnă organiza-

rea şi eficienţa instituţiilor juridice şi a legislaţiilor ce vor proteja aceste drepturi", menţionează F. Fukuyama [3]. În particular, „vorbind despre noţiuni comun acceptate precum statul de drept, drepturile omului şi democraţia trebuie să se ia în considerare provocările de moment, precum şi cele de viitor cărora pot fi supuse acestea, în calitate de concepte generice de la care, ori în jurul cărora au fost construite societăţile actuale. În acest sens, trebuie să ţinem cont de faptul că statul de drept şi drepturile omului nu sunt noţiuni ce se identifică, dar sunt dependente reciproc şi se completează, de aceea trebuie să urmărim ca edificarea statului de drept, consolidarea acestuia să fie în concordanţă cu provocările cărora sunt supuse drepturile omului" [7, p..].

Constatăm că dreptul este pus sub semne de întrebare nu doar din punct de vedere al propriei sale identităţi, dar şi din punct de vedere al eficienţei, atât pe plan intern (naţional) cât şi extern (internaţional). *Pe plan intern,* vom fi impuşi să ţinem cont de procese prin care au trecut statele în istoria lor recentă, pentru a putea înţelege şi detecta factorii ce au facilitat traseul mai puţin glorios al statelor care au anunţat parcursul său spre democraţie şi stat de drept, dar care au continuat să înregistreze lacune serioase la capitolul drepturile omului. Mai mult chiar, sfera dreptului este pusă la încercare datorită faptului că acesta a fost dominat de o continuă creştere a complexităţii şi a semnificaţiei sale sociale, invadând domenii care, în mod tradiţional, au fost exterioare dreptului. În opinia mai multor autori statele au realizat o continuă schimbare a legislaţiilor sale şi au ajuns la o creştere numerică continuă de legi adoptate, proces ce nu a fost însoţit întotdeauna de un argument al necesităţii şi al beneficiului social, şi nici de caracterul durabil al deciziilor adoptate. Acest fapt este remarcat pe fondul detectării crizei axiologice şi a aprofundării nihilismului în societăţi, a pierderii sau reducerii orientărilor valorice, a promovării unor interese înguste de către grupuri de presiune, al diferenţierii tot mai accentuate a subiectelor reglementărilor ș.a., adică a concursului unor factori de natură obiectivă şi subiectivă în acelaşi timp. „Societatea contemporană din ce în ce mai mult a fost subordonată de normativitate, nu în direcţia moralităţii ci a juridicităţii. Dominarea normativităţii juridice se referă la creşterea vertiginoasă a reglementărilor juridice, având ca motivaţie fie realităţile sociale în schimbare, fie necesităţile sociale, fie direcţia de dezvoltare a statului, fie cerinţele europene/internaţionale de standardizare şi ajustare a legislaţiilor naţionale etc. Astfel, într-o lume a supra-reglementării se creează impresia că relaţia faptă (în sensul de acţiune) şi drept nu mai oferă alternative individului, că fiecare lucru este virtual juridic (...), iar concepţia dominantă asupra lumii este una în exclusivitate juridică" [8, p.20]. În consecinţă, se ajunge la un „decalaj" dintre lege şi relaţiile reglementate, la pierderea valorii legii însăşi ca instrument reglator al relaţiilor sociale, la devalorizarea dreptului, menţionează A.N. Savenkov [1].-

Pe plan internaţional, dreptul a devenit unul incapabil de a menţine ordinea juridică internaţională, instrumentele acestuia - lipsite de eficienţă în asigurarea păcii şi a relaţiilor de bună vecinătate între state. Tendinţa tot mai accentuată a

unor state de a-şi extinde jurisdicţiile, sporeşte potenţialul conflictual, deja semnificativ, al timpului nostru, al timpului suspiciunilor, sancţiunilor internaţionale şi tendinţelor de dominare şi expansiune, care se manifestă din ce în ce mai pronunţat. În această conjunctură „trebuie să reconstruim încrederea şi cooperarea în interiorul fiecărei ţări şi între naţiuni, între oameni şi guvernele lor. (...) Pandemia de coronavirus ne regăseşte într-o situaţie în care încrederea în stat este mult mai importantă pentru că ne referim la cel de mai de preţ drept într-o democraţie: dreptul la viaţă" [9].

Ca rezultat, un subiect aparte şi necesar a fi încadrat în contextul unor interogaţii asupra drepturilor şi dreptului în lumea actuală este cel care se referă la rolul statului (şi a guvernelor) într-o lume tot mai globalizată şi tot mai eterogenă. Or, chiar dacă statul modern, deşi şi-a pierdut o parte semnificativă a capacităţilor şi funcţiilor sale, totuşi continuă să fie fundamentul organizării vieţii sociale în interiorul graniţelor sale teritoriale. Sub presiunea globalizării, tehnologizării, schimbărilor economice, au loc schimbări şi în fundamentele statului cu degradarea principalelor instituţii sociale şi instituţii ale puterii politice, care se manifestă şi sub forma unor crize de guvernare [10].

La nivel global, chiar şi în condiţiile unei mari diversităţi, pot fi identificate patru tendinţe majore: - construirea ori re-construirea statelor pe fundamentul statului de drept; - revitalizarea rolului statului şi a administraţiilor publice în conjunctura actuală de guvernare; - reconfigurarea rolului statului pornind de la noile realităţi; - creşterea continuă a semnificaţiei democraţiei şi a valorilor democratice şi crearea oportunităţilor de participare şi implicare [11]. Aceste patru tendinţe fac turnura spre revalorizarea statului şi dreptului în condiţii de tranziţie la forme avansate, inteligente de guvernare axate pe protecţia drepturilor omului în societăţi tehnologizate ori digitizate.

Condiţionalităţi şi probabilităţi

În contextul cercetării modului în care criza pandemică a marcat societatea, în articolul *Eterogenitate, unitate şi solidaritate - repere de diminuare a impactului social al pandemiei* am indicat că „.Printr-o privire retrospectivă asupra istoriei recente a crizelor ce au marcat într-un fel ori altul societăţile observăm că marea majoritate a crizelor prin care am trecut au fost manifestări ale lipsei de stabilitate şi linearitate a societăţilor. În acelaşi timp, datorită genezei distincte pe care o au tehnologiile contemporane de evaluare şi depăşire a crizelor, toate poartă amprenta interdisciplinarităţii. Dintr-o perspectivă ele presupun cunoştinţe despre natura umană, despre organizarea socială, din alta, necesită gândire evaluativ-anticipativă cu aplicarea metodelor de prognozare, modelare şi proiectare prin utilizarea celor mai diverse metode pe care umanitatea în cadrul progresului tehnico-ştiinţific le-a identificat şi utilizat până la moment. Concomitent ele solicită abordări complexe, integre, utile pentru scoaterea în evidenţă a interdependenţelor de cea mai diversă natură şi minimalizarea impactului nu doar economic, dar şi social, şi uman [12, p.105].

Din cele relatate *supra*, deducem că situaţiile de criză pe care le parcurg statele şi societăţile ridică probleme cu privire la eficienţa instituţiilor, cu privire la valori precum drepturile omului, justiţie, echitate, dreptate, securitate, stabilitate etc., cu privire la rolul, valoarea şi autoritatea statului şi dreptului. Raportat acestei situaţii este imposibil să nu fim de acord cu opinia lui A. Marmor [13] după care dreptul va eşua să ghideze conduita dacă îşi propune să o ghideze de o manieră imposibil de realizat. Dacă dreptul prescrie realizarea imposibilului, el eşuează atât sub aspect funcţional, cât şi, destul de des, sub aspectul legitimităţii morale. Eşecul funcţional constă în faptul că dreptul nu îşi va realiza scopul de a ghida conduita. Eşecul moral va consta în faptul că dreptul nu-şi va trata subiectele cu respectul cuvenit.

Păreri ce împărtăşesc teza unei crize a dreptului şi drepturilor este larg răspândită. Manifestările sale sunt vizibile practic în toate domeniile semnificative ale vieţii: sistemul de drept internaţional stabilit istoric nu mai este atât de sigur; s-a aprofundat ruptura între dreptul internaţional şi cel naţional; s-a realizat deformarea sistemelor de drept naţional sub influenţa proceselor de integrare şi globalizare; a fost erodată suveranitatea statelor ş.a., procese ce au marcat identitatea dreptului. În opinia autoarei articolului *The crisis of Power as a problem of the Development of public Administration in the postmodern World* [14, p.240] criza dreptului se manifestă atât la etapa de elaborare a legilor, cât şi la etapa de aplicare a acestora. În primul caz, este vorba despre participarea insuficientă a populaţiei la procesul decizional şi cel legislativ, motiv pentru care legile nu sunt cele care răspund intereselor publice, ci mai degrabă sunt consecinţa unui proces de lobby exercitat de entităţi ce îşi promovează propriile interese. În ceea ce priveşte problemele care apar în timpul punerii în aplicare a legilor, atunci ca factori declanşatori se manifestă ambiguitatea interpretărilor şi calitatea actului de justiţie în sine. „Printre perspectivele de dezvoltare a ţării, în prim-plan se află fuziunea dintre public-privat, securitatea şi siguranţa guvernării, şi nu neapărat bunăstarea tuturor grupurilor sociale, prioritate ce nu contribuie la instituirea responsabilităţii" [14, p.240]. Eficienţă mecanismelor de reglementare este vitală pentru orice situaţie, nemaivorbind de situaţii de criză. O soluţie în această privinţă ar putea fi efortul de maximalizare a eficienţei reglementărilor prin creşterea eficienţei instituţiilor ori mecanismelor care ar simplifica procesul de reglementare şi ar creşte capacitatea de reacţie la schimbări.

Societatea este un sistem complex între elementele căruia nu există o relaţie liniară, ci un sistem de relaţii eterogene. Raportat sistemului social complex, principiul eterogenităţii exprimă necesitatea de transformare a modului tradiţional de guvernare omogenă în direcţia unei colaborări dintre instituţii şi persoane, precum şi implementării principiilor de bună guvernare: precum transparenţa, participarea, drepturile omului, responsabilitatea fiecăruia în parte şi a tuturor etc. [15]. În vederea modernizării guvernării şi depăşirii crizei dreptului, recunoaştem opinia autorilor care consideră că un pas important este consolidarea unei societăţi civile puternice, implicate, capabile să reorienteze activităţile spre fapte reale conforme

principiilor de bună guvernare, dar nu doar atât. Concomitent este necesară implicarea activă a tuturor actorilor sociali, evaluarea obiectivă a situaţiei de fapt şi de drept, precum şi cercetarea posibilităţilor reale de depăşire a crizei şi a tranziţiei spre normalitate. În această ordine de idei, considerăm că traseul cercetărilor trebuie să conjuge cel puţin două aspecte: - unul este cel care se referă la starea de criză şi modul în care aceasta influenţează persoane, instituţii, state, societăţi; - şi altul, cel care se referă la formula în care criza nu poate fi localizată la un segment îngust, dar mai degrabă este una ce se regăseşte în toate dimensiunile socio-umanului, ceea ce impune luarea în considerare a interdependenţelor.

În primul caz, urmărind literatura ce pune în centrul analizelor starea de criză, identificăm că mai mulţi autori plasează criza în cadrul unui proces de transfărmări profunde în societăţile moderne, iar conceptul de criză este înţeles ca: *schimbare bruscă, stare de tranziţie dificilă, complicaţii, o situaţie dificilă, iar în calitate de indicatori ai crizei se menţionează: violarea integrităţii sociale existente şi caracterul precar al formelor, conexiunilor şi relaţiilor sociale* [16]. Interesante sunt şi opiniile autorilor ce consideră că crizele sunt benefice, în sensul că acestea se manifestă în calitate de catalizatori al eforturilor de continuitate şi de dezvoltare a societăţilor. În raport cu aceste opinii totuşi trebuie de ţinut cont şi de faptul că „societăţile trebuie să se protejeze de efectele negative a crizelor, să reducă riscurile perioadei de tranziţie şi, eventual, să scurteze procesul de tranziţie în sine" [3]. Astfel, atât cetăţeanul, cât şi statul, prin intermediul instituţiilor sale trebuie să decidă cum să prevină riscurile şi pericolele, să facă procesul de tranziţie de la criză la normalitate sigur, să urmărească realizarea în practică a procesului de modernizare fără a depăşi limitele (de mediu, medicale, psihologice, sociale) a ceea ce este acceptabil într-o societate cu tradiţii, obiceiuri şi practici instituite.

Situaţiile de criză reprezintă stări în care reglementarea legală standard nu este eficientă, iar guvernarea este impusă de situaţie să-şi asume responsabilitatea şi prin acţiuni concrete să-şi manifeste capacitatea şi eficienţa. Or, aşa cum indică şi Fucuyama [3] analiza acţiunilor responsabile sau iresponsabile ale autorităţilor într-o situaţie de criză este o modalitate importantă de a determina legitimitatea unui anumit guvern şi, eventual, de a identifica natura puterii. Astfel criza acţionează ca indicator al capacităţii autorităţilor de a aduce beneficii societăţii, iar depăşirea crizelor este în egală măsură responsabilitatea guvernării şi a cetăţenilor, doar că guvernarea trebuie să-şi asume identificare echilibrului dintre interesul individual şi cel general, să identifice instrumente şi mecanisme eficiente şi funcţionale pentru depăşirea situaţiilor problematice, a resurselor deficitare, a conflictelor existente etc.

În cel de-al doilea, în condiţiile globalizării, Statul a încetat să mai fie un garant al siguranţei oamenilor împotriva unei ameninţări externe, cetăţenii au încetat să mai fie o resursă indispensabilă de mobilizare, iar mecanismele de guvernare sunt strâns legate şi dependente de resursele sociale ale puterii, de capacitatea guvernării de a creşte ori diminua locul şi rolul individului în societate, de a aduce beneficii cetăţenilor prin politica de guvernare ori viceversa.

Problema depăşirii crizei guvernării rămâne una esenţială în cadrul unui proiect sau tendinţei de modernizare a guvernării şi atunci când această criză prin implicit este, ori nu este legată şi de crize de altă natură (sociale, sanitare etc.) ea se amplifică, conjunctură ce reactualizează unul dintre principiile bune guvernări, dar şi una dintre valorile morale şi sociale fundamentale – responsabilitatea şi responsabilizarea funcţionarilor şi a cetăţenilor. Cercetările indică că responsabilitatea, datorită dimensiunii sale juridice şi etice, indică atitudinea funcţionarului faţă de societate, care are obligaţii asumate nu doar din punct de vedere juridic, dar şi moral [17]. Responsabilitatea este expresie a angajamentului autorităţilor de a furniza beneficii societăţii. Dacă punem împreună termenul ***criză –guvernare –responsabilitate,*** atunci tocmai cel din urmă va fi indicatorul şi criteriul de referinţă pentru a evalua calitatea şi performanţa guvernării. În opinia noastă acest concept are două perspective de bază prin care trebuie să parcurgem revenirea în condiţiile în care vorbim despre fenomenul crizei: perspectiva teoretică de revalorizare a responsabilităţii şi alta, perspectiva metodologică. De ce?

Pentru a răspunde la această întrebare vom face referinţă la doi factori (unul economic, altul, cel uman) care pot fi identificaţi, la unii autori, ca declanşatori de crize a instituţiilor puterii şi a instituţiilor sociale, dar şi ca substrat al creşterii aşteptărilor cetăţenilor în raport cu guvernarea atât din punct de vedere al schimbărilor cantitative cât şi calitative. Încercând să vedem care dintre factori are rolul determinant: cel economic, după cum susţin unii; factorul uman promovat de alţii ori poate un conglomerat de factori? Teoria modernizării societăţii, expusă în lucrarea *Sfârşitul istoriei şi ultimul om* indică că marea majoritate a „ţărilor care au parcurs calea dezvoltării continui sunt din ce în ce mai mult similare, dar nu distincte. Chiar dacă există o mare diferenţă a căilor pe care le-au parcurs până a ajunge la anumite performanţe (...), totuşi alternative a formelor de organizare socială eficientă, sunt puţine" [18, p.214-215]. În acelaşi timp, autorul menţionat *supra* opinează că factorul uman are un rol determinant în evoluţia şi dezvoltarea societăţilor, de aceea nu este oportun să se considere că modernizarea unei societăţi esti în exclusivitate dependentă de factori de natură economică. Conflictele şi crizele din societăţi nu permit ca să conectăm ori stabilim relaţii de dependenţă şi să explicăm democraţia în termeni exclusiv economici. Sigur că nu putem scoate din circuit factorul economic, nici beneficiile modernizării economice, dar în acelaşi timp, nu poate fi explicată şi definită democraţia prin intermediul factorului sau nivelului de dezvoltare economică a societăţii. Or. „primele mari democraţii (cea din America şi cea din Franţa) au apărut pe fonul unor condiţii în care ţările nu erau modernizate (economic), în sensul în care adesea este definită în prezent modernizarea" [18, p.216]. Mai mult, preferinţa pentru drepturile omului nu a fost determinată şi nici nu a avut ca factor declanşator şi imbold avantaje economice. Mai degrabă vom conecta această preferinţă de factorul uman ori natura umană. Istoria umanităţii, face referinţă la personalităţi care au riscat în numele democraţiei şi au luptat pentru drepturile omului. „Nu există democraţie fără democraţi, adică fără

(...) cel care-şi doreşte democraţia şi care o creează, consolidează şi se creează /formează pe sine însuşi" [18, p.217]. Rezultă că depăşirea crizei şi modernizarea unei societăţi poate fi realizată prin valori, norme şi principii la care aderă cetăţenii, pe care le recunosc, srpe care şi le doresc şi spre care tind. Constatăm, că factorul uman în calitate de generator de valori juridice şi sociale este unul esenţial. „Există o legătură de dependenţă între natura umană şi înţelegerea umană a dreptului şi drepturilor, a echităţii şi moralităţii (...) şi aceasta este expres expus în Declaraţia Universală a Drepturilor Omului. Totuşi relaţia dintre drepturile omului şi natura umană nu este una lineară şi unilaterală. Tranziţia de la drepturile naturale la drepturile umane este în afară oricăror formule teoretice şi explicative" [3, p.147]. Pentru Fukuyama natura umană este cea care reflectă simţul datoriei şi cel moral, altfel va trebui „să dăm dreptate lui Nietzsche (...) suntem sortiţi să depăşim moralitatea, dar aceasta poate să ne aducă într-o ţară în care puţini dintre noi şi-ar dori să ajungă" [3, p.148]. Or, nici o ordine socială nu poate fi îndreptăţită dacă noţiuni precum viaţă corectă, dreptatea, dreptul şi drepturi, moralitate ş.a. sunt înţelese în mod diferit ori distinct de guvernare şi cetăţeni, şi dacă este discrepanţă, contradicţie între ceea ce este şi ceea ce trebuie să fie. În acest sens, poate că Hegel [19] avea dreptate atunci când făcea referinţă la contradicţiile în istorie şi la perioade în care este necesar de a identifica alte forme de organizare socială mai bune şi mai eficiente. Logic, întrebarea care apare este: cât de mare trebuie să fie contradicţia, cât de profundă să fie criza ca să fie imposibil de a fi depăşită şi să erodeze însăşi legitimitatea întregului sistem socio-politic şi juridic?

Concluzii

Situaţiile de criză, de cele mai dese ori, au impact negativ asupra interacţiunilor dintre cetăţeni şi autorităţi, procesul de comunicare fiind mai anevoios, standardele juridice anterioare mai puţin eficiente şi aplicabile, iar nemulţumirea tot mai mare precum şi descreşterea încrederii cetăţenilor în instituţiile şi autorităţile guvernamentale.

Iresponsabilitatea autorităţilor este un indicator important al crizei din sfera politică, aşa cum indicatorul crizei economice este scăderea producţiei, iar cel al crizei spirituale este distrugerea orientărilor valorice universal recunoscute. Mai mult, încrederea în autorităţi este conectată cu responsabilitatea de care funcţionarii au dau dovadă în procesul de guvernare, ceea ce creează impresia unui cerc vicios, care are caracter continuu. Şi dacă ne vom întreba totuşi cui aparţine prioritar sarcina sau cine trebuie să-şi asume „*povara responsabilităţii*" de a transcende criza, atunci sigur că mulţi vor fi cei care ar oferi răspunsul inevitabil după care se va susţine, sus şi tare, că această sarcină aparţine guvernării (puterii politice legitime) care trebuie să asigure dezvoltarea stabilă, continuă şi durabilă a societăţii şi să asigure securitatea şi ordinea în societate, să răspundă necesităţilor cetăţenilor. Dar oare trebuie neglijat rolul altor actori sociali? Şi, care este rolul cetăţeanului în această configuraţie?

În opinia lui F. Fukuyama, în societate este obişnuit ca iniţiativele legislative să vină din partea politicienilor, care nu prea se bucură de mare încredere din partea cetăţenilor, în schimb dacă urmărim „sondajele de opinie din multe ţări, atunci acestea arată că societatea are mult mai mult respect faţă de mediul ştiinţific, savanţi (...) decât în politicieni" [3, p.260-261]. Acesta fapt este un argument plauzibil, serios şi susţinut, în favoarea necesităţii implicări, dezinteresate personal, dar motivate social, a unor grupuri de cercetători pe subiecte de competenţă în consultare, expertiză şi soluţionare a crizelor din societăţi.

Analiza teoriilor puterii şi a formelor de guvernare, nu explică nici pe departe, modele de mecanismele perfect eficiente şi nici de anticipare a crizelor din societăţi. Singura posibilitate de a înţelege anumite aspecte esenţiale ale mecanismelor funcţionale este o abordare integrată şi multidimensională a guvernării prin prisma eficienţei dreptului, a protecţiei drepturilor din perspectiva individualităţii şi socialităţii persoanei.

În acelaşi timp, trebuie să recunoaştem că, necătând la multiplele critici care sunt aduse guvernărilor, totuşi în condiţiile actuale, făcând abstracţie de neajunsurile atribuite şi pretenţiile înaintate, totuşi nu există instituţii ori forme alternative de organizare mai bune şi care ar exprima voinţa cetăţenilor sincer şi legitim, decât cele ale democraţiilor construite prin drept şi drepturi. De aceea, suntem impuşi să căutăm răspunsuri la interogaţiile pe care le avem şi soluţii la crizele pe care le parcurgem, plasându-ne cel puţin în trei perspective: 1. perspectiva unui dialog critic al guvernării; 2. perspectiva condiţiilor socio-economice a statelor; 3. perspectiva unui consens politic şi social (existent ori nu) asupra priorităţilor în vederea asigurării tranziţiei de la criză la normalitate ori a modernizării societăţii.

Referinţe bibliografice:

1. Savenkov A.N. *The global crisis of modernity as a matter of Philosophy of Law*. [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://ras.jes.su/gp/s013207690004632-7-1-en
2. Popoveniuc B. Tehnofrenia. Diagnostic şi tratament. În: *Filosofia şi perspectiva umană* Chişinău: ArtPoligraf, 2016.
3. Fukuyama F. *Our posthuman Future. Consequences of the Biotechnilogy revolution*. (traducerea in rusa de M.B. Levin). Moscva: Act „Liux", 2004.
4. Tec L. Educaţia în vremea pandemiei. Distanţare socială sau distanţare de ... realitate? [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://www.juridice.ro/essentials/3749/educatia-in-vremea-pandemiei-distantare-sociala-sau-distantare-de-realitate.
5. ELI Principles for the Covid-19 Crisis. [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Principles_for_the_COVID-19_Crisis.pdf.
6. European Commission for democracy throuch law. Venice Commission.

Study no. 512/2009. [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://www.venice.coe.int/webforms/events/.
7. Ciobanu R. Identificarea mecanismelor de modernizare a guvernării printr-o abordare de tip dezagregat. În: *Tranziţia spre o bună guvernare şi protecţie eficientă a drepturilor şi libertăţilor omului*. Chişinău, 2022 (*în curs de apariţie*).
8. Ciobanu R. De la consistenţă spre coerenţă într-o lume a suprareglementării. În: *Filosofia şi perspectiva umană*.Chişinău: ArtPoligraf, 2016.
9. PNUD. [citat 23.11.2021]. . Disponibil: https://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/coronavirus.html.
10. Haass R. The Age of Nonpolarity. *Foreign Affairs,* 2008, p. 44-56. [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2008-05-03/age-nonpolarity.
11. Koivisto, I., *Varieties of Good Governance: A Suggestion of Discursive Plurality*. Int J Semiot Law, [e-journal] 27, pp. 587–611. DOI 10.1007/s11196-013-9329-6. 2014. [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://af.booksc.eu/book/22063777/97c284
12. Ciobanu R. Eterogenitate, unitate şi solidaritate - repere de diminuare a impactului social al pandemiei În: Filosofia şi perspectiva umană. Sustenabilitatea gândirii filosofice în societatea post-pandemie. Chişinău:LexonPrim, 2020, p. 91-117.
13. Marmor A. Preeminenţa dreptului şi limitele sale. În: *Preeminenţele dreptului şi controlul de constituţionalitat între tradiţie şi modernitate*. Bucureşti: Hamangiu SRL, 2018.
14. Isaienko. The crisis of Power as a problem of the Development of public Administration in the postmodern World. In: *Postmodern openings*. Vol.11, ISSU 3, septembrie 2020 p.231-243.
15. CIOBANU R., ROŞCA M. Premise metodologice de evaluare a mecanismelor de guvernare axate pe protecţia drepturilor omului. În: *Academos,* nr.3/2020, p. 86-94.
16. Shapovalov V. V., Varonina, S. Ponyattya sotsial′noyi spravedlyvosti v kontseptsiyakh yevropeys′koyi khrystyyans′koyi demokratiyi [The concept of social justice in the concepts of European Christian democracy]. *Bulletin of Moscow University, Series 7, Philosophy, 2*, 2011, 74-87. [citat 02.11.2021]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-sotsialnoy-spravedlivosti-v-kontseptsiyah-evropeyskoy-hristianskoy-demokratii.
17. Mignolo, W. The many faces of cosmo-polis: Border thinking and critical cosmopolitanism. *Public culture, 12* (3), (2000, p. 721-748.
18. Fukuyama F. *The end of history and the last man*. (traducere în rusă de M.B.Levin). Moscva: Act, 2009.
19. Hegel G.W.F. *Prelegeri de filosofie a istoriei*. Bucureşti: Humanitas, 1997.